

ІННОВАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА НАУКОВОГО ОБГРУНТУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

ТУПЧІЄНКО Л.С.,
кандидат філософських наук, доцент

Дипломатична академія України
при МЗС України,
завідувач кафедри зовнішньої
політики та міжнародного права

Зовнішньополітичний курс України у наші дні не є утаємниченим чи суто реактивним (у чому звинувачують нинішнє державне керівництво його опоненти). Навпаки, він досить виразний, до певної міри послідовний і набув як національного (Конституція України та ряд законів), так і міжнародного юридичного закріплення.

На підтвердження цього слід назвати добровільну відмову України від розміщення на своїй території ядерної зброї, позаблоковість і нейтральність, відсутність територіальних претензій до держав-сусідів, укладення з усіма ними договорів, що закріплюють територіальну цілісність і недоторканість нашої країни, багатовекторність прикладання зовнішньополітичних зусиль України.

Водночас широке визнання молодой держави, чисельні візити в Україну лідерів провідних держав і часті поїздки українських керівників (головно Президента) за кордон, підписання ряду важливих угод (договори з Російською Федерацією, Румунією, Білоруссю, Хартія про особливе партнерство з НАТО, договір про партнерство і співробітництво між Європейським Союзом і Україною) і активна пропаганда зробленого в українських засобах масової інформації дещо «підправляють» реальну картину зовнішньополітичної діяльності. А головне – відвертають увагу від дійсно насущних проблем міжнародної політики: її зумовленості станом суспільства, характером внутрішньої політики, необхідністю глибокого наукового обґрунтування.

У даній статті робиться спроба розкрити саме останній аспект.

Очевидно, що готуючи Декларацію 1990 р., Акт про незалежність 1991 р., Конституцію, їхні автори спиралися на ті знання і вміння, які тоді були у них. Не дивно, що в цих документах (особливо у перших двох) переважали поетичні і літературні образи, а не правові, політологічні терміни. На жаль, доводиться констатувати, що й досі в Україні серйозних наукових досліджень в галузі зовнішньої політики, дипломатії не здійснено. А якраз їхні висновки і мають лягти в основу концепції зовнішньої політики.

Ми не повинні обмежуватися власним досвідом (тим більше, що він короткий і обмежений), а маємо співставити його з досвідом світовим, врахувавши історичні, цивілізаційні, геополітичні детермінанти явищ, процесів, тенденцій міжнародного життя. Успішно розв'язати це складне завдання можливо лише спираючись на сучасні методологічні знання і сучасні методи – їх вироблення (математичний аналіз, комп'ютерне моделювання та прогнозування, економетрія, ентропія, закони лінійного та циклічного розвитку, теорії хаосу та антихаосу, соціальна психологія і т.д.)¹.

На особливу увагу, на мою думку, заслуговує інноваційний підхід до вироблення та здійснення зовнішньої політики взагалі і української особливо. Особливо тому, що ні глибоких традицій, ні багатого досвіду, ні достатнього рівня кадрів на цій специфічній ділянці суспільного життя Україна не мала і не має. Інновація якраз і передбачає комбінацію, що включає творче відтворення, актуалізацію ідей з минулого, які так і не були використані, систематизацію (за пріоритетами) сучасних ідей і вироблення нових, розрахованих на тривалу перспективу ідей.

Зрозуміло, що йдеться не про будь-які ідеї з минулого, а лише про ті, які, що називається, витримали випробування часом, зберігають свій евристичний потенціал і використання яких збагатить нашу діяльність сьогодні. Активне, раціоналістичне звернення до історії власного народу має ще й ту підставу, що будь-яка модель, у т.ч. і теоретична основа, зовнішньої політики, щоб бути реальною, ефективною, має бути національною, а саме: відповідати традиціям, цінностям, культурі, рівневі розвитку даного народу. При всій різноманітності підходів таких теоретиків, як Х.Маккіднер, А. Тойнбі, С.Хантінгтон, В.Валлерстайн, усі вони віддають належне саме цій обставині – зумовленості зовнішньої політики держави менталітетом еліти і народу.

Звідси можна зробити висновок: людські ресурси, національний характер, національна мораль завжди залишаються у числі величин, що формують могутність держави.

Але є у цього чинника й інша сторона: зовнішня політика практично завжди є (і має бути) етнічно заангажованою, виражати національні інтереси. Пріоритет національних інтересів надає зовнішній політиці загальну орієнтацію і виступає критерієм вибору у конкретних ситуаціях.

Коли ж ми звернемося до історії нашого народу, то побачимо, що у короткі періоди існування української державності її провідники дуже рідко і неохоче мислили «етнічно», а думали і діяли переважно, говорячи сучасною мовою, «соціально», «інтернаціонально», «демократично». Лише в роки Хмельниччини, та й то в короткий період, уже після Зборівської угоди, гетьман відкрито зв'язав самовизначення нації з розбудовою української держави. Показово, що саме Богдан Хмельницький своєю активною дипломатією і зовнішньополітичною діяльністю уцілому прагнув відродити, запровадити і зміцнити європейські форми державного і суспільного устрою.

Від тих часів і до визвольних змагань 1917-1920 рр. в українській політичній думці то відроджуватиметься, то завмиратиме ідея формування самодостатності української нації в економічній, соціокультурній, науково-освітній та інших ключових сферах. В.Липинський першим серед українських політиків і вчених-істориків виявив цей процес і обумовив його створенням незалежної української держави². Адже держава це таке утворення, в якому в різних сполученнях існують і якнайтісніше переплітаються етнонаціональні, соціокультурні, національно-історичні, майнові, громадянські та інші інтереси. А тому її громадяни ідентифікують себе не лише з певним територіальним утворенням як таким, але також і з політичною та економічною системами, цінностями і цілями, способом життя, історією і національною долею.

Отже, в Україні саме і лише держава може виступити інтегратором різнобарвного конгломерату регіонів і народів, культур і релігій, що є в українському суспільстві, в єдине політичне, адміністративне, соціокультурне, господарсько-економічне ціле – носія і втілення національних інтересів, які й покликана обстоювати зовнішня політика.

Історичність і значущість ідеї державного суверенітету слід особливо підкреслити через ряд обставин. По-перше, активним суб'єктом міжнародних відносин стали транснаціональні корпорації (ТНК) – дійовий механізм торговельно-економічної взаємодії країн. ТНК не обмежені кордонами, не обтяжені турботами про неодмінне збереження державного суверенітету і захист національних інтересів. Україна як елемент, складова світових економічних зв'язків не може уникнути впливу ТНК, але в умовах формування соціокультурної самодостатності і становлення державності цей вплив буде мати не лише позитивне значення. До того ж сучасні геополітичні теорії активно «розвінчують» сам інститут держави як анахронізм, «переводять» його у розряд обслуговуючого апарату, прислуги міжнародних монополій. Подібних мозкових атак зазнає і поняття суверенітету, ставиться завдання дискредитувати його, а територію країни у такому разі чекає міжнародне управління. Показово, що навіть ООН у своїй програмі економічного і соціального розвитку на 90-ті роки відмовилася від положення про

невід'ємний суверенітет народів над їхніми природними багатствами. Ще в 60-70-ті рр. ця теза була присутня у подібних документах.

По-друге специфічна роль держави в Україні (використання «перепочинку» на міжнародній арені для будівництва нового політичного, економічного, соціального, правового, порядку) зумовлює і її специфічну зовнішню політику: не вступати до будь-якого військово-політичного союзу чи блоку, виявляти постійну самостійність на міжнародній арені, бути рівно віддаленою у військово-політичних конфліктах і рівно наближеною у міжнародних економічних зв'язках.

Життя показує, що витримати таку позицію не завжди вдається, а часом і не варто. Цілком можливою, навіть вигідною, виявляється стратегічна переорієнтація у той чи інший бік, до того чи іншого союзу. Але такий нахил повинен бути лише тимчасовим і тією мірою, щоб не завадити швидкому поверненню, так би мовити відновленню повної політичної незалежності.

Не втратили своєї актуальності, особливо ж щодо сучасної України, слова великого американця: «Нам слід уникати постійних союзів з яким би то не було районом Земної кулі. Країна, що відчуває звичну ненависть чи звичну симпатію до тієї чи іншої країни, якоюсь мірою є рабом» (Дж. Вашингтон).

Нарешті, по-третє, пройти шлях болючих і складних перетворень – ринок і демократію, які однаково вимагають відкритого співставлення інтересів і наявності правил гри, без політичної волі, втіленої у державі, не вдається. Політики можуть виробити і виробляють, часом правильні суспільні програми, політичні стратегії, а втілюють їх у життя звичайні люди, зі своїми переконаннями, інтересами, ілюзіями, забобонами перевагами і вадами, які слід знати, виявляти і враховувати. В історичному плані наш народ не готовий, навіть не схильний до політичної свободи, бо не знав, що таке свобода особиста. А ця остання є свідомий вибір індивіда між добром і злом, внутрішня боротьба, де багато прикрощів, страждань і горя. Ось чому люди бояться свободи, байдуже, говорять вони про це, визнають чи ні. Звідси потяг до колективного способу життя, до колективних дій, оскільки вони не обмежені (морально) у засобах і позбавляють індивіда будь-якої відповідальності за згубні наслідки своєї поведінки. Звідси ж і нехтування економічними гарантіями свободи – різноманітністю форм власності, у т.ч. приватною.

Тому й потрібна держава, щоб «розбудити» громадянина, викликати у нього прагнення до самореалізації, до творчості, до свободи. Інша справа, що українська держава теж ще не стала інститутом, покликаним стежити за правилами гри, що її представники – чиновники дуже часто використовують владу як головне і майже єдине джерело надприбутків для фірм та індивідів, які удостоєні довір'я влади. Якраз демократичні інститути і мають стояти на перешкоді подібним явищам. Але саме держава має спонукати

заінтересованість, здійснити своєрідну інтервенцію, нав'язати людям (усіма формами і способами) необхідну соціально-рольову поведінку.

Часткове роздержавлення націй (залежно від умов і цілей) стало реальністю як вираз посилення взаємозалежності, інтеграції національних економік. Це визнають усі дослідники. Менше уваги надається аналізу процесу роздержавлення етносів як стратегічної технології зниження рівня напруженості, послаблення загального потенціалу небезпек і загроз. Більше того, в основному мирно розпочате «розлучення» складових таких політичних утворень, як Чехословаччина, СРСР, Югославія, врешті-решт, переросло у зіткнення, конфлікти, часом збройні і довготривалі. Звідси і суперечливість ситуації, що склалася на території колишнього СРСР: щоб увійти до політичних та економічних співтовариств на зразок Європейського Союзу, необхідне часткове самороздержавлення, але для і до цього нові держави неминуче мають пройти фазу жорсткого одержавлення, в якому вони тільки і зможуть усвідомити і визначити (ймовірніше методом проб і помилок) свої реальні національні інтереси.

Отже, інновація спонукає нас брати з минулого конструктивні ідеї, знаходити в історії відповіді на злободенні запитання, пам'ятаючи, що історія у такій мірі стає нашою історією, в якій ми змогли актуалізувати досвід, перекласти його на мову повсякденних потреб.

Тепер щодо ідей сучасних і перспективних. Очевидно, що вони повинні за вихідну мати глобальні міжнародні проблеми. Аналіз останніх розкриває перед нами стан і тенденції світового розвитку. На цій основі можна визначити, спрогнозувати, з ким Україна може і буде співробітничати, хто зацікавлений і в чому розвивати відносини з нею сьогодні і на майбутнє. І як підсумок: що являє собою Україна, якою є її роль на міжнародній арені і які тут відкриваються для неї перспективи.

Значна частина політологів як за рубежом, так і в Україні вважає, що рубіж тисячоліть позначений зміною старого світопорядку новим. Що ж тут нового? Те, що наприкінці 2-го тисячоліття світовий порядок політично, економічно, інформаційно охопив усю планету, його вже не вмістити у континенти (Європа, Азія, Америка) чи субконтиненти (Північ-Південь, Схід-Захід, Євразія, Атлантика). Логічно передбачити: оскільки новий світопорядок розрісся до масштабів усієї планети, то по-іншому має формуватися структура світового співтовариства, система управління у ньому, новими стають і принципи міжнародних відносин.

Стосовно до України це означає, що її зовнішньополітична стратегія має вписуватись у реально існуючу (на даний час) структуру міжнародних відносин і систему управління, якими б вони не були, зберігаючи при цьому розумну достатність у відстоюванні національних інтересів і національної гідності. Всепланетарний характер нової системи світопорядку, на думку

окремих вчених, означає, що головною суперечністю сучасної епохи стає суперечність між природою і людиною (соціумом), а не військово-політичне протистояння будь-яких держав чи об'єднань. Якщо пристати на користь цієї ідеї, то для України, її зовнішньої політики стає визначальним не прагнути всюдисущої активності, а зосередитись на пріоритетних напрямках, одним з яких стає активність у «зеленій» політиці та дипломатії, екологічній безпеці і з їх допомогою, завдяки їм підняти авторитет, зміцнити позиції України на міжнародній арені, добиватися нарощування матеріального, політичного, інтелектуального потенціалу країни.

Однак, якщо бути реалістом (а це для політики перша умова), поява тенденції до багатополосного розвитку світу з її демократизмом, рівноправністю, справедливістю, безпекою для всіх, ще не означає що це єдина тенденція світового розвитку, вона навіть не стала ще панівною. Найбільш ймовірним буде поєднання (у часі і просторі) уже згаданої тенденції з прагненням до двополосної структури, світопорядку (США - Китай, Росія чи Японія), конфронтаційної за своїм характером, і до однополярної будови системи міжнародних відносин на чолі з (США), насильницької по суті, а також зміни співвідношення між ними.

Предметом гострих дискусій вчених стала проблема інтеграції, яку дехто вважає не лише об'єктивним процесом (що є правдою), але і способом певної взаємодії, взаємопроникнення держав за посередництва найрізноманітніших міжнародних організацій. Показово, що переважна більшість вітчизняних дослідників цієї проблеми однозначно зв'язують майбутнє України з інтеграційними процесами. Що правда, одні віддають перевагу західному, європейському вектору (інтеграція у європейські структури). Інші відводять Україні роль ініціатора і активного провідника інтеграційних тенденцій на євразійському (читай: колишнього СРСР) просторі.

Однак такий надмірний оптимізм не знаходить достатнього підтвердження ні в теорії, ні у практиці міжнародних відносин. Наростання взаємозалежності держав, об'єктивна інтеграція економічних структур не є всеохоплюючим процесом, діють і дезинтеграційні тенденції (включаючи і збройні конфлікти), причому не як аномалії, а як неминучі явища на певних історичних етапах. Про цілісність світопорядку можна говорити лише як про відносну, природну, у взаєминах з довкіллям, а тому незалежну від стану і характеру міжнародних відносин. Тобто, сьогодні ми спостерігаємо лише часткове співпадання інтересів держав з обмеженого кола міжнародних проблем. А це означає, що для відносин між державами залишається визначальним не баланс інтересів (така тенденція діє), а співвідношення сил. Новим тут є те, що у поняття «сила» в сучасному світі включається не лише військова могутність.

Новаційність у розумінні актуальних проблем світового розвитку передбачає своєрідну деміфологізацію, т.б. уміння за словами, поняттями – творінням сучасної логократії, «новомови» розгледіти реальний зміст. Щодо України реальністю її міжнародного становища виступає її геополітичне розташування, яке дає рівновагу і сприяє визначенню позиції, утримує від крену і коверкоти (перекидання). А послаблення країни (з причин виходу «у самостійне плавання» і недолугості політичного керівництва) може стати джерелом сили молодій державі: немає прямих загроз, явних ворогів, не треба надавати «інтернаціональну допомогу» – своєрідний «мирний перепочинок», який можна і слід використати для внутрішнього будівництва нової України.

На «експорт» же, т.б. у міжнародній діяльності варто було б зосередити увагу на формуванні сприятливого іміджу України, використовуючи поки – що сприятливу ситуацію для цього і нещадно позбавляючись ілюзій і оманливих міфів.

Сприятливим є те, що Україна і досі залишається маловідомою у світі, особливо серед ділових кіл, що підігриває інтерес і увагу до неї з боку політиків і фінансових структур. На користь нашої країни працює її репутація «мучениці» колишньої імперії, особливо ж добровільна відмова від ядерної зброї.

Безумовно, мінусом для репутації України на міжнародній арені є її внутрішнє становище (надзвичайний стан майже в усіх сферах життя суспільства – у природному довкіллі, де поглиблюється екологічна криза, зазнає тяжких втрат загальний генофонд народу, у господарській діяльності, де прогресує тенденція деградації найважливіших сфер життєзабезпечення соціуму, у сфері культури, де не забезпечується повне відтворення загальної культури, спостерігається подальша ерозія суспільної моралі).

А це означає необхідність компетентної зовнішньої, особливо зовнішньоекономічної політики у виборі партнерів для співробітництва, у заведенні «нових знайомств». Не виправдовує себе практика збереження і розвитку «дружніх», «братерських», але економічно малоефективних відносин з деякими партнерами, що дісталися Україні у спадщину від СРСР.

Особливо нагальним виступає подолання міфу про Україну як велику Європейську державу. У даному разі йдеться не про використання цього образу для пробудження національної гідності, а про його однобоке тлумачення (розмір території, кількість населення, військова потуга тощо). Велич країни у цивілізованому світі, у тій же Європі, пов'язується з рівнем і якістю життя, правами людини, рівнем споживання, станом духовності³. Для того, щоб вийти з надзвичайної ситуації, потрібен прорив. А це можливо лише тоді, коли громадяни України зорієнтують себе на самовіддану і важку працю (подібно до того, як працюють китайці, малайзійці), а не прагнутимуть

наслідувати зорієнтованих на споживання громадян багатих країн, з якими ми так часто звикли себе порівнювати.

Таким уявляється наповнення зовнішньополітичної діяльності, вироблення її наукових засад інноваційними підходами. Наскільки може судити автор, ця проблема ще не стала у нас актуальною, а тому він готовий до дискусії, формування спільного погляду на неї, розуміння і оцінки.

ПОСИЛАННЯ

¹ Див.: Аттали Жак. На порозі нового тисячелеття /Пер. з англ. - М., 1993; Тойнби А. Дж. Цивілізація перед судом історії. Зб. /Пер. з англ. - С. - Петербург, 1995; Хантингтон С. Столкновение цивилизации //Полис. - 1994. - № 1. - С. 33-57; Wewer J. Politikwissenschaft und Zeitdiagnost in der BRD. - Aus Politik und Zeitgeschichte. - 1989. - 10.XI. - S. 38.

² Див.: Липинський В. Листя до братів-хліборобів. - Відень, 1926.

³ Див.: Поппер К.Р. Открытое общество и его враги. У 2-х т. - М., 1992.